

BAŞKURLARDA KAN BAĞI VE EVLİLİK DIŞI AKRABALIK İLİŞKİLERİNE İKİ ÖRNEK: “KIYAMETLİK ATA-ENE” VE “KUŞAMAT”

Berna AYZAZ*

Özet: Akrabalık ilişkileri, soy (kan) ve evlilik (hısımlık) yoluyla oluşmaktadır. Kan bağı ve evlilik dışı akrabalık ilişkileri ise bu iki unsurun dışında oluşan akrabalık ilişkileridir. Bu akrabalıklar kişilerin rızasıyla sonradan gerçekleşen akrabalıklardır. Oluşumları, yaptırımları ve etkileri ise diğer akrabalıklardan farklıdır. Bu yazıda kan bağı ve evlilik dışı akrabalık ilişkilerine Başkurt Türklerinden iki örnek “kıyametlik ata-ene” ve “kuşamat” sunulacaktır. Bu akrabalık ilişkilerinin oluşumu ve etkileri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Akrabalık, Başkurt, kıyametlik ata-ene, kuşamat

Two Examples for Non-Kin and Extramarital Lines of Descents in Bashkurts: “Kıyametlik Ata-Ene” and “Kuşamat”

Abstract: The lines of descents are originated from ancestry (blood) and marriage (kinship). Non-kin and extramarital lines of descents relations out of these two factors. These affinities come true later with the consent of people. Their genesis, sanctions and influences are different from the other affinities. Two examples of non-kin and extramarital lines of descents in Bashkurts Turkes “kıyametlik ata-ene” and “kuşamat” will be discussed in this context. The genesis and influences of these affinities will be examined.

Keywords: Relationship, Bashkurt, kıyametlik ata-ene, kuşamat

Giriş

Kan bağı ve evlilik dışı akrabalık ilişkileri, bireylerin biyolojik akrabalarının dışında karşılıklı rıza göstererek sonradan oluşturdukları bir akrabalık ilişkisidir. Bu akrabalığın temel unsurlarından biri rıza, diğeri ise toplum önünde verilen sözdür. Yeni kurulan bu akrabalık ilişkisinde bireyler, birbirlerine ve topluma bir söz vermektedirler. Bu sözden döndükleri takdirde ise toplum tarafından çeşitli yaptırımlara maruz kalmaktadırlar. Kurulan akrabalık ilişkileri, taraflara sorumluluklar yüklemenin yanı sıra, bazı kaçınma ya da tabuları da gündeme getirmektedir.

Anadolu Türkleri arasında musahip, kirve, sağdıç, ahretlik, kardeşlik, yengelik gibi isimler altında gerçekleştirilen kan bağı ve evlilik dışı akrabalık ilişkileri, bireyler arası dayanışma ve yardımlaşmanın geliştirilmesi ve sürdürülmesinde önemli bir yere sahiptir. Bu tür akrabalık ilişkileri, kan bağına ve hısımlığa dayalı akrabalık ilişkilerine sahip olan bireyin kan bağı ve evlilik olmaksızın musahip, kirve, sağdıç, yenge, ahretlik, kardeşlik, vd. adı altında yeni akrabalara sahip olmasını sağlamaktadır. Kan bağına ve evliliğe dayanmayan bu tür akrabalık ilişkileri, zaman zaman doğal akrabalık ilişkilerinin de önüne geçebilmiştir. Bu tür

* Arş. Gör. Dr., Balıkesir Üniversitesi.

akrabalık ilişkileri, tarafları birbirlerinin çocuklarına karşı sorumlu kılmanın yanı sıra, musahiplik örneğinde olduğu gibi, birbirlerinden kız alıp vermelerini de engelleyebilmektedir.

Kan bağı ve evlilik dışı akrabalık ilişkilerine sadece Anadolu Türkleri arasında değil, başta kan kardeşliği olmak üzere, diğer Türk boyları arasında da rastlanmaktadır. Bu çalışmada, Başkurtlardaki kan bağı ve evlilik dışı akrabalık ilişkileri hakkında “kıyametlik ata-ene” ve “kuşamat” örnekleri özelinde kısaca bilgi verilecektir.

Beşik Toylarında Kurulan Bir Tür Kan Bağı ve Evlilik Dışı Akrabalık İlişkisi: “Kıyametlik Ata-Ene”

Başkurtlardaki kan bağı ve evlilik dışı akrabalık ilişkileri, genellikle geçiş dönemlerinde kurulmaktadır. Doğumdan sonra gerçekleştirilen “beşik toyu”, bir yandan beşik kertme uygulamasını, diğer yandan da “kıyametlik ata-ene”yi gündeme getirmektedir. Beşik toyu sırasında çocuklara ad verme hakkı, “kıyametlik ata-ene”ye tanınmaktadır. Başkurtlarda beşik toyu, diğer Türk boylarında da olduğu gibi, önemli bir uygulamadır. Yeni doğan çocuklar arasında yapılan uygulama, bir tür beşik kertmesidir. Bu uygulamada oğlu olan biri, komşu bir kabileden kızı olan birini seçer ve kızın babasına sözü geçen birisini elçi olarak gönderir. Kızın babası razı olursa beşik toyuna karar verilir. Beşik toyu kız çocuğunun babasının evinde düzenlenir. Beşik toyuna karar verildikten sonra her iki çocuğun babası da komşu kabilelerin zengin kişileri arasından çocukları için kıyametlik ana-baba (kıyametlik ata-ene) belirleyip beşik toyuna davet ederler. Kıyametlik ana-baba olmak, halk arasında itibarlı bir iş olarak görülmektedir. Bundan dolayı da seçilen kişiler bunu memnuniyetle kabul etmektedirler (Söläymanov-vd. 1995: 370). Bu iki çocuğa verilecek isimleri kıyametlik ana-babalar bulur ve düzenlenen beşik toyunda çocuğa verirler. Kan bağı olmayan akrabalık ilişkilerinin geneline bakıldığında sonradan edinilen bu akrabaların hayatın geçiş aşamaları olan doğum, düğün, ölüm gibi anlarda etkin bir şekilde rol aldıkları görülmektedir. Kireşin Tatarlarında bir kız gelin olduğunda ona *Borındık İnäy* veya *Kıyamätlek Äni* (Kıyametlik Anne) adı verilen saygıdeğer bir kadın eşlik eder ve o, yeni hayata başlayan kıza öneri ve tavsiyelerde bulunur. İsminden anlaşıldığı gibi *Kıyamätlek Äni* artık kıyamet gününe kadar bu nikâhın sorumlusu olacaktır (Çetin 2009: 93-95-97).

Başkurtlardaki beşik toyunun düzenlenişi şu şekildedir:

Davetliler toplanınca, anneler çocuklarını kıyametlik babanın kollarına bırakırlar. Kıyametlik babalar çocukların isimlerini koyarlar ve çocukları kıyametlik analara verirler. Kıyametlik analar, çocukları kıyametlik babalardan alırlar ve ikisini birlikte bir beşiğe bırakırlar. Kutlayıp gömlek verirken aşağıdaki sözleri söylerler:

Altın beşik sallayıp
İşte yatıyor çifte boncuk
Nazlı nazlı ağlıyorlar
Sanki küçücük tay gibiler.

Anası ile babasını
Gururlandırıp kıvandırıp

BAŞKURLARDA KAN BAĞI VE EVLİLİK DIŞI AKRABALIK İLİŞKİLERİNE İKİ ÖRNEK:
“KIYAMETLİK ATA-ENE” VE “KUŞAMAT”

Düşmanı yenen bahadır gibi
Dayanak olup kalkacak.

Biz, kıyametlik analar
Çokça seven analarız biz,
İt gömleğini* gömleği çıkarıp,
Yeni gömlek biçeriz biz.

Kıyametlik anne babalara, elçilere ve gelen yaşlı kişilere hediyeler dağıtıldıktan sonra dünürleri tebrik edip oynarlar. Oyun bittikten sonra ellerine kırmızı dolu kadehler alıp yeme içme meclisini başlatırlar (Buranğolov 1995: 217-219).

Kıyametlik ata-ene adı verilen kişiler, çocukların doğumlarında şahitlik etmiş oldukları bu durumdan dolayı onur duymaktadırlar. Dikkat çeken bir diğer nokta ise, çocuklara isim verme hakkının da bu kişilere ait olmasıdır. Yeni doğmuş olan bu çocuklar, beşik toyunun ardından toplum içerisinde bedensel varlıklarının yanında, ruhsal varlıklarını da tamamlamış olmaktadır.

Küpe Toylarında Kurulan Bir Tür Kan Bağı ve Evlilik Dışı Akrabalık İlişkisi: “Kuşamat”

Başkurlarda beşik toyundan sonra, oğlan ata binecek yaşa, kız da on yaşına gelince oğlanın anne-babası yüzük-küpe alıp kız evini ziyarete gider. Hediyelerin müstakbel geline verilebilmesi için de oğlan tarafından bir erkek yardımcı “kuşamat” seçilir. Kuşamat, “küpe toyu”nda (“hırğa tuyu”) oğlan tarafından tayin edilen erkek (“kuşamat yigit”, “kiyäv yigiti”) ile kız tarafından tayin edilen kız (“kuşamat kız”) olarak tanımlanabilir. Oğlan güreşçi ve kuraysı, kız ise güzel ve yırsı olmalıdır. İki çocuğun bahtı için onların evlenmesi gerekir. Kızın ana babası müstakbel damada nakışlı kemer, takke, tübetey gibi şeyler hazırlarlar. Onu damat adayına giydirmek için kızı yardımcı olması amacıyla yırsı, oyuncu kız yardımcı (kuşamat) seçilir. Oğlanın ana-babası maddi imkânları ölçüsünde bir hayvan getirirler. Bu hayvanın etinden küpe toyuna gelen herkesin tatması gerekir. Hayvanın kaburgası ile boyun kemiği bir kenara ayrılır. Gençler bey olanı belirlemek için güreş tutarlar. Güreş için iki taraftan birer delikanlı çıkar. Yenen kişi kaburgayı, yenilen ise boyun kemiğini alır. Kuşamat olan kız bu güreşte yenen erkeğe varmak zorundadır. Eğer kız tarafından çıkan yigit yenip de kaburgayı alırsa kız tarafının kuşamatı bu yenen kişinin karısı olmak zorundadır. Bu yenen kişiyi (kız tarafında yenen) başka kimse alamaz. Eğer oğlan tarafının güreşçisi yenip de kaburgayı alırsa kız gelecekte (bay bise)¹ kabul edilir. Kuşamat kız istemezse bahadırlar güreşmeyebilir, ancak bu güreş olmazsa kız çocuğunun bahtının eksik olacağına inanılır. Bundan dolayı müstakbel gelinin ana babası kuşamat olacak kızı seçerken bu bahadırları sevecek kızları seçmeye çalışırlar. Onun yırsı ve oyuncu olması gerekmektedir. Eğer kuşamat olacak kızın sevdiği birisi varsa güreşe bu

* “Kösök küldek”: Çocuklara doğduklarında giydirilen ilk gömlek, it gömleği.

¹ Baybise: Bu karı koca arasında çocuk doğup bunlara beşik toyu düzenlenirse baybise olan kadın toy sırasında oğlan çocuğunu da kız çocuğunu da kucağına alma hakkına sahip olur.

oğlanı çıkarmaya çalışırlar. Yenen kişi razılık işareti olarak kıza razılık verir (Buranğolov, 1995, 220-228; Söläymänov-vd. 1995: 371-375).

Sonuç

Kan bağı ve evlilik dışı akrabalık ilişkilerine Başkurtlardan sunulan bu iki örneğin hayatın geçiş aşamalarıyla doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir. Bu akrabalıklarla ilgili olarak dikkat çeken temel nokta, hayatın geçiş aşamalarında sonradan edinilen bu akrabaların etkin bir konuma gelmeleridir. “Kuşamât yigit” ile “kuşamât kız”, beşik toyunda “kıyametlik ata-ene”ler nezaretinde ad verilerek beşik kertilen kız ve erkek çocuklar için düzenlenen küpe toyları sırasında, deyim yerindeyse sağdıçlık görevini yerine getirmekte ve böylece çocuklarla kuşamâtlar arasında kan bağına ve evliliğe dayanmayan bir akrabalık tesis edilmektedir. Beşik toyları sırasında çocuklara ad verme ve onları beşiğe yatırma hakkını elde eden “kıyametlik ata-ene”ler, çocukların ikinci bir anne ve babası konumuna yükselmektedirler.

Hayatın geçiş aşamaları bireylerin hayatlarında bir defa yaşanabilecek olaylardır. Bu özel durumlarda bireyler kendilerine bir anlamda yoldaşlık edecek kişilere ihtiyaç duymakta ve bunu da biyolojik akrabaları yerine kan ve evlilik ilişkisinin dışında kalan sonradan edinmiş olduğu akrabalarından sağlamaktadırlar. Beşik toyu ve küpe toyu gibi çeşitli törenler sırasında edinilen akrabalık ilişkileri, bir yandan çocukların toplumunun bir parçası haline gelmesini sağlarken diğer yandan da onların geleceklerini teminat altına almaktadır. Bu tür uygulamalar eşliğinde kurulan kan bağına ve evliliğe dayanmayan akrabalık ilişkileri, biyolojik bir anne ve babadan dünyaya gelen çocukları, salt biyolojik varlıklar olmaktan çıkarmakta, toplumsal varlıklara dönüştürmektedir. Onlar, artık sadece kendilerini dünyaya getiren biyolojik anne ve babaların değil, içlerinde yaşayacakları toplumdaki seçilen diğer bireylerinin çocukları ve akrabalarıdır.

Yukarıda haklarında kısaca bilgi verilen bu iki uygulama da göstermektedir ki, kan bağına ve evliliğe dayanmayan akrabalık ilişkileri, Başkurtlar arasında hala anlamlı ve işlevseldir. Başkurtlar arasındaki kan bağı ve evlilik dışı akrabalık ilişkilerinin kurulmasını sağlayan temel düşünce ile başta Anadolu Türkleri olmak üzere, diğer Türk boyları arasındaki temel düşünce arasındaki paralellik de ayrıca dikkat çekicidir.

Kaynakça

- BURANĞOLOV, M. (1995). *Säsän Amanatı: Halık İcadı Häm İcadsılar Turahında, Tuy Yolaları, Boronğo Yırzar Häm Legendeler, Kobayırzar*. Öfö: Başkörtostan: Kitap Näsriyätı.
- ÇETİN ZARİPOVA, Çulpan. (2009). *Tatar Türklerinin Gelenek ve Görenekleri*. Ankara: Karadeniz Dergisi Yayınları.
- SÖLÄYMÄNOV, Ähmät. (1995). *Başkört Halık İcadı. Yola Folklorı*, 1. c., Öfö: Başkörtostan: Kitap Näsriyätı.